

УДК 741.5

ȘARJA – CONTRIBUȚIE UMORISTICĂ ȘI SATIRICĂ LA MEMORIA CULTURALĂ

Adascalita Lucia

doctorandă

UTM, or. Chișinău, RM

e-mail: lucia.adascalita@dip.utm.md

orcid id: 0000-0003-1010-3380

Abstract: „Portrait caricature” is a type of caricature that was practiced by a small number of artists from our country, such as Glebus Sainciuc, Filimon Hamuraru, Isaie Cirmu, Sergiu Puica. However, the stylistic approach and the technical procedures used are diverse and have contributed to the development of the respective graphic art. The line, the tonal stain, the shape and sometimes the color constitute everything as a whole that offers the possibility to highlight both the physical and non-physical traits of the person in the drawing. It is remarkable that these cartoons see the light of day, most of the time, on the pages of newspapers, books with poems or epigrams and sometimes specialized magazines. Thus, in this, several graphic sheets in the National Library of Moldova, in the archives of the "Mihail Kogălniceanu" National Museum of Literature and in the archives of Social-Political Organizations of the Republic of Moldova are analyzed.

The study presents the results of the project 20.80009.1606.12 - The identity dimension of the arts in the Republic of Moldova as an active factor in the sustainable development of society in the context of European intercultural dialogue.

Keywords: satirical graphics, portrait caricature, humor, satire, line.

1. Introducere

Șarja se referă la o imagine, adesea la un portret, în care trăsăturile de caracter sunt exagerate și modificate în mod deliberat pentru a crea o imagine satirică sau comică. În acest fel, caricaturistul atrage atenția privitorului asupra anumitor, din punctul său de vedere, trăsături interne și externe ale personajului reprezentat [1, p. 25]. O altă sursă definește șarja ca fiind o imagine satirică sau umoristică binevoitoare (de obicei un portret), în care, păstrând asemănarea exterioară, sunt modificate și evidențiate trăsăturile cele mai caracteristice ale modelului/personajului [2]. Șarjele pot înfățișa oameni, animale și diverse obiecte. În acest context, artistul plastic Nikolai Ge distinge următoarele tipuri de șarjă: a) portret - este afișat doar portretul modelului; b) narativă - descrie acțiunile, hobby-ul modelului/personajului; c) de grup - desenul prezintă mai multe persoane unite printr-o idee comună; d) de obiect - desen ironic al unui anumit obiect; e) cu animale - reprezentare plină de umor a animalelor de companie [3, p. 56].

Se consideră că șarja este în același timp și modalitate de tipizare artistică și varietate a caricaturii. Chiar și prin însăși semnificația termenului „șarjă” care de la franțuzescul „charge” înseamnă „a încărca” se observă o legătură organică cu caricatura [4, p. 32]. Deși șarja este adesea comparată cu caricatura, aceasta, spre deosebire de caricatură, nu ridiculizează deficiențele personajului. Șarja este binevoitoare, îi face pe oameni să zâmbească, dar nu să râdă de cele prezentate.

De-a lungul anilor, istoria artelor plastice, s-a îmbogățit cu șarje de o diversitate izbitoare, de la cele cu caracter satiric puternic pronunțat (ex. Кукрыниксы, Moor, ș.a) până la cele mai rafinate, elegante, cu o ironie moderată. Referindu-ne la aspectele istorice, unul dintre cele mai bune exemple de cercetare riguroasă și sistemică a reprezentării faciale, din epoca Renașterii, este seria de „capete grotești” din anii 1490 de Leonardo da Vinci (1452-1519) [5]. Artistul recurgea la hidoșenia, sluteția, urâtenia intenționată a trăsăturilor faciale. În Franța, genul satiric a fost dominat în cursul secolului al XIX-lea de inegalabilul Honore Daumier (1808-1879) care s-a remarcat, în special, datorită caricaturilor și portretelor satirice la adresa regelui Louis-Philippe. Cheia

succesului său ca grafician satiric a fost capacitatea sa de a potrivi starea psihologică și emoțională a personajului/subiectului cu un defect fizic. În acest sens, menționăm următoarele lucrări „Les Poires”, „Le passe. Le present. L’avenir”, „Masques de 1831”, ș. a. [6, 7, 8].

Deci, șarja, la fel ca ironia verbală, se adresează unui public sofisticat care poate să-i aprecieze subtilitatea și finețea [9, p. 9].

2. Aspecte privind dezvoltarea șarjei în Republica Moldova

Șarja se face cunoscută pe paginile edițiilor periodice în ce-a de-a doua jumătate a anilor 40, secolul XX. Astfel, în ianuarie 1946, pe paginile ziarului *Moldova Socialistă*, una dintre cele mai populare ediții periodice din acele timpuri, apar patru șarje la adresa lui Lazăr Dubinovschi, Moisei Gamburd, Petru Cărare, ș.a. realizate de către un artist necunoscut, dat fiind faptul că acestea nu sunt semnate (fig. 1). Respectivul lucrări artistice prezintă un colaj de portret fotografic și desen realizat de mână. Pentru această perioadă istorică șarja este categoria de grafică satirică care se regăsită foarte rar în edițiile periodice, aceasta nu este dezvoltată, dar nici practică pe larg de către artiștii plastici [10, p.79].

Fig. 1. Șarjul nostru prietenesc de Anul Nou [11]

Fig. 2. Șarjă prietenească (Pictorul E. Merega a împlinit 50 de ani)[12]

Șarja devine populară la începutul anilor 60 ai secolului XX. Astfel, cu începere din anul 1961 șarja poate fi întâlnită de la caz la caz pe paginile revistei de satiră și umor *Кунэруу*, cum este lucrarea lui **Boris Șirocorad** (1907-1998) intitulată „Șarjă prietenească (Pictorul E. Merega a împlinit 50 de ani)” (fig. 2). Aici artistul caricaturist recurge la distorsionare în calitate de mijloc de expresie și o face în mod deliberat pentru a crea o imagine comică. Atenția asupra trăsăturilor specifice domeniului profesat de către personaj este atrasă prin utilizarea atributelor precum dălțițe și rola de aplicare a cernelii, care caracterizează domeniul profesat - grafica.

Remarcabilă este implicarea plasticianului Glebus Sainciuc în dezvoltarea acestui tip de artă grafică cât și popularizarea acesteia în diverse ediții periodice populare în anii 60-70 ai secolului XX. De-a lungul anilor, cu frumoase apariții de șarje în lumea artistică din țară se pot mândri plasticienii Filimon Hămuraru, Isai Cârnu, Sergiu Puică, Alex Dimitrov, Margareta Chițcății, Sergiu Tomșa, ș.a.

2.1. Șarjele prietenești ale plasticianului Glebus Sainciuc

La începutul anilor 60 ai secolului trecut, plasticianul Glebus Sainciuc (1919-2012) realizează și publică intensiv portretele cunoscuților artiști plastici, scriitori, compozitori, interpreți, jurnaliști, regizori, ș.a. S-ar părea că personalitatea acestora este cel mai puțin favorabilă domeniului satiric, dar iată că Glebus Sainciuc demonstrează contrariul prin utilizarea unei maniere ironice originale. Această manieră proprie constă în detașarea de la faptele logice și opinia publică ce vizează modelul/personajul în vederea utilizării punctului de vedere subiectiv și a impresiei externe despre personalitatea acestuia [13, p. 235-236]. Cu privire la șarjele realizate de către plasticianul Glebus Sainciuc, C. Șișcan scria în articolul intitulat „В мире улыбок Саинчука/În lumea zâmbetelor lui Sainciuc” din revista *Дружба народов*: „... iată această mapă groasă pe care stăpânul o păstrează cu grijă la fundul unui sunduc. În ea sunt păstrate sute de șarje. Pe fiecare din ele este autograful „modelului”. Acestea sunt realizate în diferite maniere, colorat, generos, creativ îndrăzneț” [14, p. 282].

În anul 1963, pe paginile revistei literare și politico-socială *Nistrul* la rubrica „Satiră și umor” apar șarjele realizate de către Glebus Sainciuc la adresa scriitorilor Petru Cărare, Andrei Lupan,

Petrea Darienco, Constantin Condrea, Iurii Barjanskii, Valentin Roșca, Ana Lupan, Lidia Mișcenco, Vera Malev, Ariadna Șalari, Raisa Lungu, ș.a. Aceste șarje sunt realizate cu ajutorul liniei trasate liber și uneori a petei tonale care are menirea de a pune accentele pe anumite trăsături de caracter. Plasticianul apelează la principiul grotesc în vederea evidențierii a ceea ce nu este aparent, ce este ascuns, adică ce nu este cunoscut de toți cum ar fi unele trăsături exterioare.

O serie impresionantă de șarje ale artiștilor și măștrilor emeriți ai RSSM a fost publicată pe paginile ziarului *Cultura* în anul 1965. Aici, Glebus Saiciuc aduce un omagiu maestrului emerit al artei din RSSM – Vladimir Curbet, artiștilor emeriți ai RSSM – Larisa Oprea, Tatiana Usaci, Ion Furnică, Antonina Galustean, artistului poporului din RSSM – Spiridon Mocanu, ș.a. Pentru a sublinia diversitatea plastică a fețelor, plasticianul le-a interpretat cu linii subțiri (fig. 3). Același lucru a făcut și la fundal, pentru a crea o compoziție aerată. Iar prin orientarea liniilor în direcții diferite Glebus Saiciuc evidențiază diferite facturi și chiar culoarea materialelor. Pata de culoare este utilizată în vederea dezvăluirii volumului figurii.

Fig. 3. Șarje la adresa măștrilor și artiștilor emeriți ai RSSM, de Glebus Saiciuc [15]

Alte șarje ale plasticianului au văzut lumina tiparului pe paginile ziarelor *Tinerimea Moldovei*, *Cultura Moldovei*, *Moldova Socialistă*, în perioada anilor 1963-1975, și în ziarele *Tineretul Moldovei*, *Literatura și Arta* și revista bilunară de satiră și unor *Chipărușul* la începutul anilor 90 ai secolului XX. Aici întâlnim portrete ale oamenilor de cultură precum Maria Bieșu, Ion Vatamanu, Nicolae Esinencu, Aureliu Busuioc, Petru Zadnipru, Grigore Vieru, Efim Tarlapan, Victor Teleucă, Liviu Damian, Andrei Lupan, Iulian Filip, Leo Butnaru, ș.a. sau a oamenilor de rând precum mulgătoare, pedagog, șofer, casierită, studente, educatoare, chirurg, tânăr actor (fig. 4).

Fig. 4. Șarje prietenești [16, p. 3]

Aceste șarje se caracterizează prin faptul că ele dezvăluie nu doar asemănarea, dar și caracteristicile tipice ale modelului/personajului prin pătrunderea în esența caracterului său. Totodată ele denotă profunzime psihologică, spirit de observație, finețe, bogăție a conținutului. Plasticianul ține cont de micile amănunte care sunt aproape neobservabile de ochiul neexersat, dar care stau la baza atmosferei de redare a subiectului. În acest context, G. Dimitriu scria: „*Vorbind despre șarja lui Gleb Saiciuc, putem afirma, că ea pornește foarte mult din instinct și foarte puțin din calcul, susținută fiind de o bogată capacitate de realizare, pe care, de obicei, o condensăm în cuvântul – talent. Șarja – o epigramă în linii, unde artistul trebuie să povestească tot ce e de povestit despre subiectul său, cu mijloacele cele mai laconice – adesea într-o singură linie sinuoasă*” [17, p. 63]

2.2. Șarje realizate de plasticianul Filimon Hămuraru

Relevante sunt șarjele artistului plastic Filimon Hămuraru (1932-2006) care au fost publicate în ziarul „*Cultura*” în anul 1965. Seria intitulată „Șarje prietenești – pictorul studioului Filimon

Hămuraru prezintă” ilustrează pe regizorul Vladimir Lîsenco, redactorul de cronică Neli Glușco, locțiitorul redactorului-șef George Malarciuc, operatorul Ivan Șerstiucov, regizorul Vladimir Plămădeală, scenaristul Valerii Gajcu, regizorul Emil Loteanu, secretarul Uniunii cineaștilor din RSSM Moisei Gaspar, ș.a. (fig. 5). Tot aici este prezentată și șarja adresată propriei persoane, adică lui Filimon Hămuraru. Plasticianul apelează la principiul grotesc și cel al exagerării, pe care le utilizează cu moderație, dar care contribuie la evidențierea celor mai importante trăsături fizice și psihologice. În vederea reliefării trăsăturilor de personalitate Filimon Hămuraru implică multiple linii cu modulări voite ale grosimii ce urmăresc ductul formei. În acest caz, structura lineară ne descoperă și starea emoțională a personajelor.

Fig. 5. Șarje prietenești – pictorul studioului Filimon Hămuraru prezintă [18, p. 3]

Fig. 6. Șarjă la adresa scriitorului G. Gheorghiu

În arhiva Muzeului Național de Literatură „Mihail Kogălniceanu” din Chișinău se găsește o șarjă a prozatorului și istoricului literar Gheorghe Gheorghiu realizată de plasticianul Filimon Hămuraru în anul 1975 (fig. 6). Acest chip imortalizat denotă consistența vieții, totodată este convingător și sugestiv întrucât artistul plastic a perceput adâncimea psihologică a scriitorului, care ne poate spune multe despre personalitatea lui. Iar prin intermediul a doar câteva linii subțiri se reușește punerea în valoare a fizionomiei și privirii. Deci, Filimon Hămuraru găsește un tip de structură proprie care îi definește specificul artistic în șarjă.

2.3. Șarje realizate de caricaturistul Alex Dimitrov

Caricaturistul Alex Dimitrov (n. 1961), în anul 1996, publică pe paginile ziarului *Tineretul Moldovei* câteva șarje narative unde persoanele supuse șarjării sunt actori politici de rang înalt. Deci, foile grafice „Economistul tuturor timpurilor” (fig. 7), „Fără cuvinte” (fig. 8) sunt mai descriptive poate chiar narative întrucât aici este sugerată atmosfera. Abordarea stilistică este un ingenioasă, inspirată din artă greacă, anume din renumita sculptură *Discobolul*, și din caricaturile secolului XIX, spre exemplu, cele semnate de Claude Monet.

Este interesant de observat cum prin intermediul celor două mijloace grafice, punctul și linia, Alex Dimitrov a putut rezolva o gamă largă de structuri ce permit reprezentarea realității într-o formă mai concretă, mai documentară. Astfel, plasticianul a reușit să sugereze distanța, textura, planurile spațiale prin valori tonale mai mici sau mai mari, datorate unor coordonări succesive ale liniilor, cât și prin aglomerarea texturilor pe zonele de interes. Iar prin implicarea principiului exagerării trăsăturilor fizice, izbutește să ne prezinte credibil trăsăturile ce scot în vileag firea personajelor șarjate.

Fig. 7. Economistul tuturor timpurilor [19, p. 2]

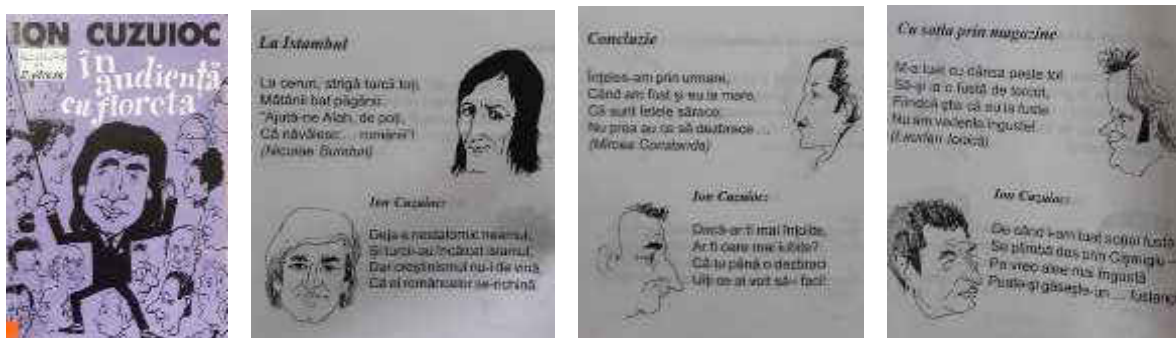

Fig. 8. Fără cuvinte [20, p. 3]

2.4. Șarje semnate de artistul plastic Isai Cârmu

Un limbaj plastic original este etalat în șarjele semnate de graficianul Isai Cârmu (1940-2015), care face parte din generația zisă „de mijloc” a ilustratorilor de carte din Republica Moldova. Din aceeași generație mai făceau sau mai fac și astăzi parte graficienii Emil Childescu (n. 1937), Gheorghe Vrabie (1939-2016), Alexei Colâbneac (n. 1943) și Alexandru (Lică) Sainciuc (n. 1947) [21, p. 10]. În pofida faptului că prioritatea permanentă a graficianului a fost ilustrarea literaturii pentru copii și tineret, Isai Cârmu a mai realizat de-a lungul anilor afișe, caricaturi, inclusiv șarje. În acest context, o atenție sporită merită examinarea șarjelor din edițiile de carte „*Gădilici la limbă*” și „*În audiență cu floreta*”, autor Ion Cuzuioc. Apărută în anul 2000 la Chișinău, la editura Cartea Moldovei, ediția de ricoșeuri epigramatice „*În audiență cu floreta*” se remarcă prin prezența unei serii de șarje la adresa autorului Ion Cuzuioc. Seria dată denotă faptul că graficianul Isai Cârmu a examinat și a studiat de multe ori și în detaliu modelul său, dat fiind faptul că sunt șarje realizate din diferite unghiuri de vedere – față, profil și trei sferturi. Totodată, prin intermediul mijloacelor artistice lapidare redă multitudinea de stări lăuntrice (îngândurare, tristețe, liniște sufletească, fericire, resemnare, ș.a.) specifice diferitor perioade din viața scriitorului și publicistului Ion Cuzuioc. Grație măiestriei graficianului Isai Cârmu, cititorii pot să facă cunoștință cu trăsăturile de caracter ale lui Ion Cuzuioc, să identifice profunzimea privirii prin intermediul petei tonale poziționată foarte reușit printre liniile scurte, fine, mlădioase uneori frânte ce definesc ochii.

Remarcăm că farmecul ediției de carte „*În audiență cu floreta*” de Ion Cuzuioc derivă din ținuta artistică a paginilor, care presupune combinarea șarjelor dedicate autorului cărții cu cele a unui număr impunător de epigamiști din țară și de peste hotare. Grație acestei abordări de organizare în pagină a elementelor grafice se evidențiază intenția deliberată a graficianului de a constitui dialogul ce poate avea loc între autorul cărții și ceilalți epigamiști, cum ar fi: Ionel Andrașoni, Eugen Albu, Constanța Apostol, Aureliu Busuioc, Petru Cărare, Petru Chira, Ion Ciobanu, Mircea Constanda, Mihai Danielescu, Nicolae Dărăbanț, ș.a. Astfel, textul în formă de epigrame, partea grafică a cărții constituită din șarje și ideea ediției care constă în ricoșeuri epigramatice, se conjugă armonios în vederea întregirii acestora într-un tot întreg.

Fig. 9. Ediția de carte „*În audiență cu floreta*”, autor Ion Cuzuioc

Coperta cărții „*În audiență cu floreta*” prezintă și ea un interes deosebit întrucât este soluționată estetic prin implicarea unei șarje de grup. În centrul compoziției este amplasată șarja autorului cărții, concepută în maniera șarjelor din secolul al XIX-lea pentru care era caracteristică disproporția capului,

acesta fiind realizat supradimensionat față de trup. Iar caracterul de structurare a fondalului din multiple șarje ale cunoscuților epigramiști în concordanță cu organizarea jucăușă a cuvintelor, ce definesc titlul cărții, favorizează atingerea unei sonorități vibrante a copertei. Tot aici, Isai Cârmu utilizează pe deplin corelația linie – pată tonală ca mijloc de realizare ritmică a compoziției. Deci, graficianului Isai Cârmu i-a reușit crearea unei compoziții ce facilitează repartiția armonioasă a elementelor în câmpul imaginii.

Tot în anul 2000, Isai Cârmu a fost responsabil de prezentarea grafică și copertă a ediției de carte „*Gădilici la limbă*” de Ion Cuzuioac. Și aici graficianul prezintă o multitudine de șarje adresate academicianului Vasile Anestiadi, scriitorului Serafim Saka, poetului umorist și satiric Efim Tarlapan, poetului Ion Vieru, prozatorului Ioan Mănăscuță, academicianului Mihai Cimpoi, doctorului în medicină Mihai Moroșanu, poetei Leonida Lari, scriitorului Constantin Munteanu, cântărețului Ion Suruceanu, violonistului și dirijorului Nicolae Botgros, chirurgului academician Gheorghe Ghidirim, întâiului președinte al R. Moldova Mircea Snegur, ș.a. Interesat este faptul că pe primele pagini ale ediției analizate regăsim și șarja făcută de către grafician la adresa propriei persoane. Aceasta este realizată prin intermediul liniilor curbe *care fug în mod continuu și se întretaie în contradicții fără să-și întrerupă firul*, iar datorită principiului exagerării pune în evidență nasul ascuțit [22, p 65].

În această ordine de idei, ar fi potrivit să subliniem faptul că Isai Cârmu, pe parcursul activității sale în domeniul graficii de carte a realizat și șarjă cu animale. Este vorba despre coperta pentru cartea „*Platero și eu: elegie andaluză*” de poetul și eseistul Juan Ramon Jimenez, apărută la editura Cartea Moldovenească în anul 1975 [21, p 15]. Deci, despre limbajul plastic îmbrățișat de grafician în ilustrația acestei coperte, istoricul și criticul de artă Constantin I. Cioban în „Isai Cârmu. Magia Cărții” scria: *pentru a-l reprezenta pe simpaticul măgăruș Platero, artistul adoptă limbajul sincer al șarjei bonome. Grație acestui limbaj imaginea plăsmuită de Cârmu se află în consonanță deplină cu intenția deliberată a autorului cărții de „a-i învăța pe copii să fie sensibili”.*

Șarjele lui Isai Cârmu poartă pecetea unei înalte culturi în realizare prin valorificarea modulațiilor ale trăirilor „modelelor” dar și prin rafinamentul artistic.

2.5. Șarjele realizate de plasticianul Sergiu Puică

Șarjele semnate de Sergiu Puică (n. 1956) sunt realizate prin utilizarea graficii de calculator și fascinează prin forma de tratare coloristică, tonală. Astfel, acestea sunt niște portrete proprii graficii de șevalet, doar că artistul implică foarte abil tehnica distorsionării în vederea reliefării aspectelor umoristice ale trăsăturilor fizice proprii personalităților șarjate. În galeria de portrete amicale semnate de Sergiu Puică întâlnim șarje la adresa plasticianului Glebus Sainciuc, scriitorului Ion Druță, Iulian Filip, caricaturistului Alex Dimitrov, acriitorului Ioan Mănăscuță, artistului plastic Gheorghe Vrabie, publicistului Mihai Conțiu, poetului Petru Cărare, jurnalistului Valeriu Saharneau, jurnalistului Vitalie Ciobanu, ș.a. (fig. 10). Această listă poate continua cu șarjele realizate la adresa politicianilor de pe arena națională și internațională. Majoritatea șarjelor date au fost expuse publicului larg în cadrul expoziției de grup cu genericul „5 din 10” care s-a desfășurat în incinta Centrului Expozițional „Constantin Brâncuși” în anul 2015, precum și în cadrul expoziției cu genericul „Artistul care privește lumea cu zâmbet” din incinta Bibliotecii Naționale pentru copii „Ion Creangă”, organizată în aprilie 2021.

Dacă majoritatea artiștilor plastici realizau șarje în care modelul era desenat până la umeri, atunci Sergiu Puică realizează șarje în care modelul apare constituit într-o formulă expresivă de reprezentare până la piept. În acest context, deosebit de interesant intră în joc nu doar trăsăturile fizice, dar și particularitățile emotive ale expresiilor faciale, materialitatea și textura formelor.

În cazul acestui artist plastic, cu o spectaculoasă carieră de ilustrator de carte pentru copii, șarja este cea mai potrivită modalitate de a exersa diverse fațete ale umorului. Iar intensitatea și limpezimea coloristică, precum și detalierea aproape fotografică evidențiază un limbaj plastic emoțional.

Fig. 10. Șarje amicale de Sergiu Puică

Concluzii

Galeria de șarje ale contemporanilor artiștilor plastici care au practicat șarja oferă oportunitatea unică și inedită de a descoperi personalitatea scriitorilor, artiștilor, regizorilor, scenariștilor, de a pătrunde în lumea lor interioară, de a le cunoaște trăirile, aspirațiile, stările, preocupările. Astfel se constată că artiștii plastici s-au dovedit a fi observatori subtili ce prin intermediul analizei și meditației au deslușit, au înțeles și au prezentat caractere umane.

Diferite trăsături de caracter ale personalităților pot fi identificate prin analiza șarjelor unuia și aceluiași model realizate de plasticieni diferiți în diferite perioade de timp. Bunăoară trăsăturile fizice și de caracter ale lui Gheorghe Gheorghiu, Vladimir Curbet, Emil Loteanu care au fost analizate și reprezentate pe hârtie de către Glebus Sainciuc și Filimon Hămuraru, ale lui Petru Cărare în interpretarea lui Isai Cârnu și Sergiu Puică, ale lui Iulian Filip de Glebus Sainciuc și Sergiu Puică.

Șarja este totuși o expresie de măiestrie, ce pare să fi rămas o modalitate de exprimare plastică pentru câțiva dintre artiștii din Republica Moldova.

Bibliografie

1. Айнутдинов А. С. *Типология и функции карикатуры в прессе* // Вестник Челябинского государственного университета. 2008. № 21. Disponibil on-line: <https://cyberleninka.ru/article/n/tipologiya-i-funksii-karikatury-v-pressе>
2. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 4-е изд., стер. — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. Disponibil on-line: <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/25/ma470117.htm?cmd=0&istext=1>
3. Барковская Н.В. *Писательские карикатуры и шаржи как механизм культурной памяти*. Уральский филологический вестник. Серия: русская литература XX-XXI веков: направления и течения, № 36 2019. Disponibil on-line: <https://elibrary.ru/item.asp?id=42209711>
4. Самойлов Л. С. *Карикатура. Карикатурист. Читатель*. И-во Знание, Москва 1981.
5. *Caricature Art (c.1500-present)*. Disponibil on-line: <http://www.visual-arts-cork.com/caricature-art.htm>
6. <https://www.britannica.com/biography/Honore-Daumier>
7. DonkeyHotey. *Honoré Daumier - the reluctant master of caricature*. 2013. Disponibil on-line: <https://donkeyhotey.com/caricaturists/2013/6/2/honor-daumier-the>
8. Mainardi P. *Of pears and kings*. Disponibil on-line: <https://publicdomainreview.org/essay/of-pears-and-kings>
9. Sherry James. *Four modes of caricature: reflections upon a genre*. <https://www.jim-sherry.com/caricature.pdf>
10. Adascalita L. *Grafica satirică din RSS Moldovenească. Anii 1945-1950*. Revista ARTA, Nr. 1, 2022. Disponibil on-line: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/77-82_36.pdf
11. Ziarul *Moldova Socialistă*, 1946
12. Revista de satiră și umor *Кипэруш*
13. Гольцов Д. Зевина А., Лившиц М. *Очерки истории изобразительных искусств Молдавии*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967
14. Шишкан К. *В мире улыбок Саинчука*. Журнал Дружба народов, 1969, № 5.
15. Ziarul *Cultura* Nr. 2, Nr. 19, 1965.

16. Ziarul Tineretul Moldovei Nr. 1, 1992.
17. Dimitriu G. *O revelație: despre expoziția de șarje și măști a pictorului Gleb Sainciuc*. Ziarul Tinerimea Moldovei, 16 februarie 1963
18. Ziarul Cultura Nr. 17 din 25.07.1965
19. Ziarul Tineretul Moldovei din 19 octombrie 1996.
20. Ziarul Tineretul Moldovei 9 noiembrie 1996.
21. Constantin I. Ciobanu. *Isai Cârmu – Magia cărții*. Chișinău: editura ARC, 2019.
22. Ailincăi C. *Introducere în gramatica limbajului vizual*. Ed. A 4-a. Iași: editura POLIROM, 2022.